

Тарас Шевченко і Євген Гребінка Приховані сторінки творчого діалогу

Олеся Пономаренко,
кандидат філологічних наук
м. Київ

Є. П. Гребінка (2 лютого 1812 р. – 15 грудня 1848 р.) увійшов в історію літератури як найвидатніший український байкар першої половини XIX ст. Він урізноманітнив форми викладу байок, увівши монологічні («Цап», «Пшениця», «Школяр Денис») і діалогічні («Ячмін» – розмова батька з сином). Місцем дії його байок є Україна, вона вгадується не лише за пейзажем, але й за колоритом характерів. Байкар показав моральну вищість безправного і беззахисного українського народу над його визискувачами («Будяк та Конопличка»); утвердив віру в неминучу перемогу достойних, добрих і талановитих над заздрісниками та наклепниками («Лебідь і Гуси», «Сонце да Хмари»). Мораль в кінці його байок висловлюється коротко, частіше як узагальнення життєвого досвіду, ніж як дидактична настанова: заможний чоловік, що нажив добро важкою працею, витрачаючи статки на дружбу з паном, в'яне, мов Рожа, стає посміховищем для односельців, «А проклятущий Хміль, як рута, зеленів» («Рожа да Хміль»); «Як тільки пан із паном зазмагався, / Дивись – у мужиків чуприни вже тріщать» («Школяр Денис»); «Оті прямі колоски / Зовсім пустісінькі, ростуть на ниві даром; Котрі ж поклянули – то Божа благодать, / Їх гне зерно, вони нас мусять годувать» («Ячмін»). Викриваючи здириство місцевого й повітового панства, байкар подає мораль у формі дошкульних народних дотепів: «І м'ясо розідрать суддям на рівні часті, / Лисичці ж ратиці оддать» («Ведмежий суд»). Ці вислови завдяки яскравій образності, узятій переважно з життя українського села, та влучності сьогодні сприймаються як народні приказки і прислів'я.

Є. П. Гребінка народився на хуторі Убіжище Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер село Мар'янівка Гребінківського району Полтавської області) у сім'ї дворянина, відставного штаб-ротмістра Павла Івановича Гребінки. Мати майбутнього письменника Надія Іванівна походила зі славетного козацького роду Чайковських (родинні перекази про це покладені в основу роману «Чайковський»). Початкову освіту здобув удома. У серпні 1825 р. Євген зарахований до четвертого класу Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька, у якій навчався одночасно з М. В. Гоголем, О. С. Афанасьєвим-Чужбинським, Н. В. Кукольніком. Закінчив її у 1831 р. зі ступенем дійсного студента.

Навчаючись у гімназії, писав перші ліричні поезії російською мовою, українські байки, почав перекладати українською поему «Полтава» Пушкіна, під впливом популярної комедії французького драматурга А. Піррона «Метроманія, чи Пристрасть до віршування» написав драму «В чужие сани не садись» (1827). Поетичні твори Гребінки гімназійних років не відзначалися оригінальністю: в них відчутне наслідування тогочасної романтичної поезії, зокрема О. Пушкіна. Його перша друкована поезія – балада «Рогдаєв пир» – опублікована

в «Украинском альманахе» (Харків, 1831), який видавав І. Срезневський. У листах Гребінки гімназійного періоду збереглися подробиці творчої діяльності літератора-початківця.

Після закінчення гімназії юнак повертається до Убіжища, записує українські пісні з мелодіями для викладача Ніжинської гімназії І. Кулжинського, цікавиться творами Л. Боровиковського, О. Шпигоцького (який переклав українською уривок з поеми «Полтава» О. Пушкіна, опублікований в «Украинском альманахе» 1831 р. під заголовком «Марія»), пише українські балади, романтичну лірику (його перший український романтичний ліричний вірш «Човен» у 1834 р. надрукований у збірці його байок). У 1831–1833 рр. служив у 3-ому Малоросійському козацькому полку. Подав у відставку і на початку 1834 р. переїхав до Петербурга, який виявився, за його словами, «колониєю образованных малороссиан» (лист до колишнього однокласника М. Новицького від 07.03.1834). «Все присутственные места, все академии, все университеты наводнены земляками». Є. Гребінка розповідає у своєму першому листі з Петербурга (від 7 березня 1834 р.) до М. Новицького іще про одного свого земляка, якого Т. Шевченко згадуватиме пізніше у зачині поеми «Гайдамаки»: «Я бываю также у Григоровича, помнишь, который издавал журнал изящных искусств, он уроженец Пирятина и служит секретарем в Академии. Двадцать лет пребывания в Петербурге не смогли изменить его малороссийского выговора. Он человек с большими сведениями и служит мне ключом ко всему изящному, что только находится в Академии». У Петербурзі побачила світ збірка байок Є. Гребінки «Малороссийские приказки» українською мовою з присвятою: «Добрым моим землякам и любителям малороссийского слова» (1834), яка принесла йому літературну славу. У байках очевидна реалістична сатирична основа, виблискує легкий гумор – тонко підмічена народна дотепність, широко використовуються алегорії з українського фольклору, зокрема казок і приказок («Ячмін», «Ведмежий суд»), із повсякденного народного життя («Сонце та Хмари», «Горобці та Вишня», «Верша і болото», «Рожа да Хміль», «Вовк і Огонь»), підкреслюються здоровий глузд і моральна вищість простого народу над бундючним панством, полярність інтересів поміщика і селянина-трудівника, в алегорично-абстрактній формі порушується проблема найнебезпечнішого зрадника в рідному середовищі («Гай та сокири»).

Значення байкарської спадщини Гребінки оцінив І. Франко: «Як байкопис займає Гребінка перше місце в нашій письменстві» (Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. тв.: У 50 т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 266).

Завдяки землякам Євген Павлович влаштовується з 1 лютого 1834 р. чиновником Комісії духовних училищ

при Синоді. З перших днів перебування в Петербурзі зав'язує знайомства з О. Пушкіним, І. Криловим, І. Сошенком. І. Тургенєвим, К. Брюлловим, В. Жуковським, М. Маркевичем, А. Мокрицьким. Відвідує літературні салони. Влаштовує літературні вечори вдома, де приймає земляків-українців Н. Кукольника, Н. Прокоповича, А. Мокрицького, О.С. Афанасьєва-Чужбинського, Т. Шевченка; російських письменників, літературних критиків, видавців В. Даля, В. Белінського, І. Панаєва, П. Ершова. Друкується у виданні Н. Кукольника «Картины русской живописи», в «Осеннем вечере», «Сыне Отечества», «Современнике», «Библиотеке для чтения», «Литературной газете», «Отечественных записках», «Литературных прибавлениях» к «Русскому инвалиду».

Євген Павлович Гребінка відомий як український та російський поет, прозаїк, автор повістей, романів та оповідань російською мовою. У його російській прозі, байках українською мовою, поезії українською та російською мовами визначальне місце посідає українська тематика. У ліричних поезіях Гребінки переважає літературна течія фольклорного романтизму. У ліро-епічних поезіях, романах і повістях він поєднував романтичний та реалістичний напрямки. Звідси поряд із романтичним інтересом до рідної української історії, родинних переказів, герої яких овіяні моральною величчю, – зазначення в авторських примітках історичних джерел, з яких узято той чи інший епізод, в дусі натуральної школи реалізму – детальний опис почуттів, страждань від наруги над патріотизмом чи коханням, фізіології тортур – над героями національно-визвольних рухів. Якщо Т. Шевченко як автор поеми «Гайдамаки» показав передумови виникнення національно-визвольного гайдамацького руху і Коліївщини, то Є. Гребінка у повісті «Нежинский полковник Золотаренко» побудував колізію навколо національно-релігійної нетерпимості між переможеною Б. Хмельницьким польською шляхтою та козацькою старшиною і жорстоких наслідків заперечення козацьким середовищем права доньки полковника на кохання до поляка.

У 1836 р. Є. Гребінка друкує в Петербурзі окремою книжкою свій повний переспів поеми О. Пушкіна «Полтава» українською мовою. Український переклад «Полтави», визначений самим перекладачем як «вільний», став творчим імпульсом для М. Гоголя, автора «Вечеров на хуторі близ Диканьки» і «Тараса Бульби». Данина бурлескній традиції у переспіві обернулася простакуватістю стилю й порушенням героїко-романтичної тональності оригіналу. У цей час Євген Павлович починає писати прозу малих жанрів. У збірці «Рассказы пириятинца» (ж. «Общепольных сведений». – СПб., 1837) він виявив тонку спостережливість за флорою і фауною України, розробив на українському ґрунті мисливську тему, проаналізував психологію вправного мисливця, для якого полювання через недостатність вольового самоконтролю може перетворитися на пристрасть, порушив питання права людей на особисте щастя незважаючи на стану нерівність (оповідання «Двойник»), що на той час було значним кроком в оновленні й демократизації суспільної свідомості. Не виступаючи проти існуючого суспільного ладу, показав самогубство закоханих кріпаків – жертв поміщицької сваволі колишнього дрібного урядовця, що завдяки великодушності знайомого дворянина досяг вищого суспільного статусу, а потім узявся переслідувати свого благодійника (оповідання «Кулик»).

У повісті «Близнецы» (1855) Шевченка є посилання на образ, вжитий Гребінкою в оповіданні «Кулик» (альманах «Утренняя заря». – С-Пб., 1841): «...шел затяж-

ной дождь, или, как назвал его покойный Гребенка, ехидный, сиречь мелкий и продолжительный».

Дрібний осінній дощ у повістях Є. Гребінки знаменує крах надій на особисте щастя «маленької» людини, яка все ж виявила свою моральну вищість у жорстокому суспільстві. На тлі такої осінньої мжички виникають образи-видіння покійного батька, коханої, з якою не судилося побратися, в автобіографічного героя повісті «Записки студента» Є. Гребінки. Дитинство героя проходить на квітучій рідній Полтавщині (можливо, під криптонімом П. приховується Пириятин), після чого батько відвозить його навчатися в лицей, де хлопчина зустрине «Ш», котрий вішатиме його і стане найближчим другом. Закінчивши лицей і повернувшись додому, герой повісті закохується в сестру лицейного друга, а потім бачить її в образі цариці свята обжинків – чорняву, у вінку з житніх колосків, перевитих калиною. Та коли кохана дарує йому своє колюче, то в небі з'являється лиховісне знамення – шуліка. Щоб стати гідним руки коханої, хлопець їде до холодного Петербурга, де з великими труднощами влаштовується на службу (вчителює, стає переписувачем), бідує, підриває здоров'я, а тим часом удома сусід-поміщик Сутягловський хитрощами заволодів маєтком його матері-вдови; найняв управителем єврея-вихреста Іванова, який публічно оголосив себе банкрутом і допоміг нечестивцеві привласнити чужі статки. Саме цьому чоловікові головний герой повісті, коли ще був юнаком, врятував життя, стрибнувши за ним у річку і не давши втопитися. Над сентиментальними «Записками студента» плакали в Петербурзі, бурхливо обговорювали їх у Пириятині, вважаючи прототипом коханої героя Мар'яну Новицьку – сестру Гребінчиного гімназійного друга.

Т. Шевченко у повісті «Наймичка» (1853) також змальовує царицю святих обжинків (Лукію) чорнявою красунею, але не дворянкою, а донькою хазяйновитих селян; саме її робить головною героїнею твору: «Впереди всех их, тихо выступая, шла прекрасная царица свята; стыдливо, как бы от тяжести венка, опустила на грудь свою прекрасную смуглую голову, укрытую золотистым венком и распущенною черною косою; в руках у нее был серп и небольшой сноп жита, перевитый зеленою березкою». Дівчина стає жертвою розпусти постояльца царської армії, покриткою, утікає з дому, підкидає немовля заможним бездітним хуторянам, а згодом, приховуючи своє походження, їде до них у найми, передчасно втрачає батьків, вікує вік, доглядаючи чуже подружжя старих хуторян і дбаючи про сина, криючись від нього зі своїм материнством. Об'єктом зображення Шевченка-прозаїка стають не просто українські народні звичаї та психологія, а між-національні взаємини між автохтонним народом і представниками імперії-загарбника: «Девушки, войдя в село, значительно переглянулись между собою, а молодые косари нахмурили свои черные брови. Что бы это значило! / А вот что! И те и другие заметили около некоторых ворот вихи. «Какое же им дело до вих?» – вы скажете. О, им великое дело до этих зловещих маяков! / Когда вы въезжаете в малороссийское село и видите у ворот на высоком шесте несколько соломенных кисточек, это значит, что в селе не пехота, а кавалерия квартирует. Виха означает конюшню, а число соломенных кисточек – число лошадей на конюшне».

У повісті «Наймичка» Т. Шевченко цитуватиме рядки своєї поеми «Катерина», що увійшла до «Кобзаря» 1840 р., та очима українського прозаїка-побутописця дивитиметься на московські військові пості: «Вздогнуло сердце не одного чернобрового косаря при виде этих зловещих вих.

Не один из них припомнил страшные, трагические рассказы про бесталаных покровителю».

У «Записках студента» тенденційно зображене ставлення до військових постів царської армії в українському селі – з позицій офіційної народності автора: нібито цих чужинців радо приймали.

Дія повісті «Наймичка» відбувається на рідній для Є. Гребінки Полтавщині. Краєвид села й околиці описані ретельно і точно: «Недалеко от Ромодановского шляху, по правую сторону (едуци из Ромен), лежит широкая, прекрасная долина, окруженная невысокими холмами, уставленными, как будто сторожами, столетними дубами, липами и ясенями; вдоль широкой долины извиристо вьется белой блестящей полою Сула. По берегам ее стоят, распутив свои зеленые косы, старые вербы и бересты. Вдоль берега Сулы растянулось большое село, закрытое темными зелеными садами. Только кой-где из густой зелени прорезывается белое пятнышко – это белая хата с соломенною крышею. Таков вид почти всех сел в Малороссии, с большим или меньшим количеством ветряных мельниц».

У другій половині 1836 р. в Петербурзі Є. Гребінка познайомився з Т. Шевченком через І. Сошенка й А. Мокрицького; відразу відчув у юнакові талант. Знаний письменник, він запрошував Т. Шевченка на літературні вечори у свій дім, де майбутній поет мав змогу ознайомитися з творами І. Котляревського, харківських романтиків, поезіями Гребінки, збірками народних пісень М. Цертелєва, М. Максимовича, «Історією Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського та «Історією Русів».

У 1837 р. Є. Гребінка разом з Т. Шевченком під Петербургом, у Гатчині, збирали поезію та прозу для «Ластівки». Тут 24 листопада 1837 р. написаний один з чотирьох Шевченкових ліричних віршів під назвою «Думка»: «Тяжко-важко в світі жити...» (першодрук – у 2-й ч. альманаху «Молодик». – Харків, 1843, що укладався за участю Є. Гребінки). У 1838 р. Т. Шевченко передав Є. Гребінці для альманаху «Ластівка» п'ять своїх поезій. Так, у «Ластівці» (С.-Пб., 1841) надруковані: балада «Причинна» (1837), дві ліричні мініатюри жанру «Думка» («Тече вода в синє море...», 1838; «Вітре буйний, вітре буйний...»), що своїми народнопісенними образами сирітства на чужині, життєвого моря перегукуються з віршем Є. Гребінки «Човен»; «На вічну пам'ять Котляревському» (1838), перший розділ поеми «Гайдамаки».

Є.П. Гребінка відіграв вирішальну роль у долі найвизначнішого співця України: став літературним редактором першого Шевченкового «Кобзаря» (1840), в якому надруковано 8 поезій, розташованих не за хронологічним порядком; 7 березня подав збірку до цензурного комітету і за один день провів через цензуру. Відкривається «Кобзар» віршем «Думи мої, думи мої», який перегукується образом народного співця-кобзаря з єдиною ілюстрацією до книги на фронтиспісі «Кобзар з хлопчиком-поводирем» В. Штернберга. До збірки увійшов вірш «Перебендя», присвячений Є.П. Гребінці. Центральний образ співця-кобзаря має багато спільного з «бандуристом» – ліричним героєм «Українського барда» Є. Гребінки (Лит. прибавление к «Русскому инвалиду», 1837. – №49. – С.481–482), але між ними – ряд суттєвих відмінностей. Сивий бандурист спочатку задовольняє веселими піснями забаганки української юрби, а потім сумовито і самозаглиблено співає про самозречену боротьбу і страту ворогами історичного героя України Наливайка: «То им метелицу звучит,/ То про гетманские походы/ Красноречиво

говорит». Гребінчин бандурист вперше з'являється на тлі побутової обстановки, хоча й дуже вбогій: «Под тенью липы, перед дверью/ Избушки дряхлой и простой/.../». Шевченків Перебендя – передусім мандрівний співець, кобзар: «Перебендя старий, сліпий–/ Хто його не знає?/ Він усюди вештається/ Та на кобзі грає./ А хто грає, того знають/ І дякують люде;/ Він їм туго розганяє, Хоть сам світом нудить». Кобзар – це національний співець, свідок і учасник бойових походів, не прив'язаний до світської метушні та некорислюбний: «Нема йому в світі хати,/ Не доля жартує/ Над старою головою,/ А йому байдуже!...». Тому від різноманітного веселого репертуару, викликаного повсякденними потребами юрби, він охоче переходить до серйозних пісень про героїчне і трагічне минуле України: «З дівчатами на вигоні – /Гриця та веснянку, / А у шинку з парубками – / Сербина, Шинкарку;/ З жонатими на бенкеті / (де свекруха злая) – / Про тополу, лиху долю,/ А потім–У гаю;/ На базарі – про Лазаря, / Або, щоб те знали, / Тяжко-важко заспіває,/ Як Січ руйнували. / Отакий-то Перебендя,/ Старий та химерний!/ Заспіває, засміється,/ А на сльози зверне».

Репертуар бандуриста в «Українському барде» (1837) бідніший і відірваніший від народного життя, натхненний романтикою жахів, через яку неправдоподібно побутують жанри народної демонології: «То уперей в час непогоди/ Поет ночные хороводы...». Гребінчин співець виступає на теренах рідної Полтавщини: «И горьким голосом печали / Запел он песню о былом: «Там, где быстрая Сула/ Лентой по степи пошла/.../И в зеркало глубины/ Гордо смотрятся Лубны, / Там широкими степями/ Мчатся вольные полки,/ Мчатся наши казаки». Метричною системою (хореїчним розміром, чоловічою римою) вірш наближається до поетичних казок Пушкіна («Сказка о царевиче Салтане», «Сказка о спящей царевне»). Шевченків кобзар виступає співцем правди й волі всієї України: панорама огляду розширюється, і з характерного українського національного пейзажу зникає топонімічна конкретика: «Вітер віє-повіває,/ По полю гуляє./ На могилі кобзар сидить/ Та на кобзі грає./ Кругом його степ, як море/ Широке, синіє:/ За могилою могила, / А там – тільки мріє».

Гребінка висвітлює лише релігійний аспект протистояння загарбанню України польською шляхтою: «То за родину войной / Наливайко поднял знамя: / Ляхам всюду меч и пламя, / И постель в земле сырой. /.../ Униаты захотели / наш святой закон попрасть, / Всюду польские костелы, всюду езуитов школы / Самовластно учреждать./ Пусть дадут по крайней мере / Умереть в отцовской вере./ Будет и была чиста/ Наша вера во Христа!». Промова Наливайка співзвучна мотивами наруги шляхти над православною вірою українців з віршем Т. Шевченка «Тарасова ніч» (надрукованим у «Кобзарі» 1840 р.), де зображений наступник страченого ватажка визвольного руху Тарас Трясило, з поемою- епопеєю «Гайдамаки», в якій показано соціально-історичні передумови виникнення широкого національно-визвольного руху гайдамаччини (серед них – епізоди страти Наливайка у Варшаві, пљундровання могил національних героїв), його розгортання, розправу над його ватажками. Слухачі бандуриста в «Українському барде» оплакують мученицьку загибель спеченого в мідному чані Наливайка: «Умолк певец печали полный. / На струнах голос замирал; / О Наливайке вздох невольный / Из уст в уста перелетал/.../ Глаза у юноши сверкали,/ И дети в страхе трепетали/ От песни стороны родной». У «Тарасовій ночі» подібна розв'язка: «Умовк кобзар, сумуючи:/ Щось

руки не грають./ Кругом хлопці та дівчата/ Слізоньки втирають». Але висловлюється жаль за епохою національної незалежності незакріпаченої України: «Згада козак гетьманщину,/ Згада та й заплаче!». У «Чигиринському Кобзарі і Гайдамаках» присвяту «Перебенді» Гребінці знято, як знято і решту присвят у «Кобзарі» 1860, адже адресат книги – увесь український народ, автор – співець правди й волі. І лише присвяту поеми «Катерина» В.А. Жуковському – в пам'ять про день свого викупу з кріпацтва – автор «Кобзаря» зберіг на все життя.

Естетичні ідеали української дівчини, яка ставить любов вище за багатство, відображені у баладі Т. Шевченка «Тополя» (1839): «Минув і рік, минув другий / Козака немає; / Сохне вона, як квіточка, – / Ніхто не питає. / Чого в'янеш, моя доню? – / Мати не спитала, / За старого, багатого / Нищечком єднала. / Иди, доню, – каже мати, – / Не вік дівочати. / Він багатий, одинокий – / Будеш панувати». // «Не хочу я панувати, / Не піду я, мамо! / Рушниками, що придбала, / Спусти мене в яму. / Нехай попи заспівають, / А дружки поплачуть: / Легше мені в труні лежать, / Ніж його побачить». Є.П. Гребінка наслідує Шевченкову «Тополю» в ліричному вірші «Українська мелодія» («Ластівка», – СПб., 1841. – С.353–354): «Ні, мамо, не можна нелюба любити! / Нещасна доля із нелюбом жити». Відбувається діалог між матір'ю, котра бажає своїй доньці забезпеченого життя, і дівчиною, яка вважає за краще залишитися самотньою, аніж бути з нелюбом, однак піддається на вмовляння матері: «–Хіба ти не бачиш, яка я стара? / Мені в домовину лягати пора. / Як очі закрию, що буде з тобою? / Останешся, доню, одна, сиротою!» Завершується ця романтична лірична поезія передчасною смертю дівчини, що не змогла жити без кохання: «Ген там, на могилі, хрест Божий стоїть, / Під ним рано й вечір матуся квилить; / «О Боже мій милий, що я наробила! / Дочку, як хотіла, із світа згубила!» (написане у 1840 р.).

Вірна любов, її незнищенність наповнюють сюжети багатьох балад, які побудовані на анімістичних віруваннях давніх українців. Оспівана вона і в поезії Т. Шевченка «Думка (вітре буйний, вітре буйний!)» (1838), написаній у формі монологу закоханої дівчини: «Коли ж згинув чорнобровий – / То й я погибаю. / Тоді неси мою душу / Туди, де мій милий; / Червоною калиною / Поставай на могилі. / Буде легше в чужім полі / Сироті лежати – / Буде над ним його мила / Квіткою стояти. / І квіткою, й калиною / Цвісти над ним буду, / Щоб не пекло чуже сонце, Не топтали люде».

Ця «Думка» Т. Шевченка настільки сподобалась Є. Гребінці, що він здійснив її першодрук в альманасі «Ластівка», а в 1839 р., написав нову народнопісенну ліричну «Украинскую мелодию» (опублікована в «Отечественных записках», 1839. – Т.5., відділ 3. – С.165), повернувшись до образу червоної калини і теми дівчини, виданої заміж за нелюба: «Не калина ль в темном лесе / Я не красна ль была? / А теперь меня сломали / И в пучки перевязали: Это доля моя! // .. Я ль не красная девица / У родни моей была! / С нелюбым меня меня свенчали, / Волю девичью связали : / Это доля моя!».

З кінця 1830-х Є. Гребінка домовляється з А. Краєвським про видання українською мовою чотирьох «Литературных прибавлений» до «Отечественных записок». Особисто, а також через Г. Квітку-Основ'яненка звертається до І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, О. Афанасьєва-Чужбинського надсилати твори для видання. Збереглося три листа Гребінки до Г.Ф. Квітки,

відомого в літературі під псевдонімом Основ'яненка: від 14 вересня, 12 жовтня, 18 листопада 1838 р., опублікованих в «Отечественных записках» (т. 103, №12.– С. 135–137). З цензурних причин Є. Гребінці вдалося видати лише альманах «Ластівка» (1841), до якого увійшли твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, В. Забіли, Т. Шевченка, добірка українських народних пісень, два напівбелетристичні нариси самого укладача: передмова «Так собі, до земляків» і післямова «До зобачення», написані у формі бурлескної стилізації, позначені споглядально-консервативним характером у трактуванні принципу народності; Гребінчині байки «Дядько на дзвониці», «Хлопці», романтична лірична поезія «Українська мелодія» (Ні, мамо, не можна нелюба любити!»).

З 1838 р. до кінця життя Є. Гребінка – викладач російської словесності, в окремі періоди – і природознавства – у Дворянському полку, Другому кадетському корпусі та інших військово-навчальних закладах Петербурга. У 1842 р. він відвідує рідний хутір Убіжище, знайомиться з Марією Василівною Ростенберг, що мешкала неподалік – в с. Рудка на Полтавщині (нині – Чернігівщина), закохується в неї, але дідусь нареченої не дає згоди на одруження. Щоб якось заспокоїти вражене серце, поет написав ліричну пісню «Очи черные, очи страстные...» («Черные очи» // «Литературная газета», 1843. – №3), яка згодом стала одним з найвідоміших романсів у світі, – покладена на вальсову музику Флоріаном Германом (зрусифікованим німцем).

Високоосвічений письменник дворянського походження став творцем тексту класичного «циганського» романсу на три куплети, в яких і безодня пристрасті, і всевладність долі осяяні справжнім коханням, хай і нерозділеним: «Очи черные, очи страстные, / Очи жгучие и прекрасные. / Как люблю я вас, как боюсь я вас. / Знать, увидел вас / я в недобрый час. // Ох недаром вы глубины / темней! / Вижу траур в вас по душе моей, / Вижу пламя в вас я победное: / Сожжено на нем сердце бедное // Но не грустен я, не печален я, / Утешительна мне судьба моя. / Все, что лучшего в жизни Бог/дал нам, / В жертву отдал я огненным / глазам!»

А в червні 1844 р. він одружився з коханою. Сюжетна лінія автобіографічного головного героя роману «Чайковский» теж має щасливий фінал. Лише чотири роки судилося Євгену Павловичу насолоджуватися щасливим шлюбом. Передчасна смерть скосила 36-річного письменника в Петербурзі.

В епілозі роману з'являється образ старого кобзаря, котрий натхненно співає поблизу рідного Гребінчиного хутора Убіжище думу про пирятинського попавича Олексія, не відаючи, наскільки доречною вона є саме тут, адже звучить у рідному гнізді нащадка славного пирятинця, овіяного легендами віків.

19 травня 1843 р. Гребінка разом із сестрою Людмилою і Т. Шевченком вирушає в подорож із Петербурга Білоруським трактом в Україну, де має намір провести відпустку. Зупинялися в Чернігові й Ніжині, відвідали Убіжище, 29 червня були на балу в Т. Волховської в селі Мойсівці Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер Драбівського району Черкаської області). Є. Гребінка познайомив Т. Шевченка з О. Афанасьєвим-Чужбинським – поетом, рецензентом альманаху «Ластівка» (1841). У Харкові Євген Павлович відвідує Квітку-Основ'яненка, зустрічається з поетами-романтиками харківської школи, які гуртувалися довкола «Запорожской старины» І. Срезневського, бере участь в укладанні альманаху «Молодик» на 1844 р.

У його прозовій і поетичній творчості в цей час переважає українська історична тематика і шевченківські мотиви.

Після відпустки Є. Гребінка повертається в Петербург, де повністю виходить його поема «Богдан», у якій очевидне наслідування балади «Причинна», вірша «Тарасова ніч» та поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка. Пролог виконує роль хору грецьких драм і перегукується з піснями русалок у «Причинній». Гребінка подає етнографічну примітку, якою заради більшого романтичного потрясіння від сюжету локалізує походження русалок – з померлих нехрещеними дітей. Духа півночі розтривожують тіні неупокоєних козацьких ватажків, кості яких не поховані. Кожна тінь розповідає свою історію. Промайнула тінь Павлюка, що захищав православних українців від церковних орендарів. З нього з живого здерли шкіру. З'являється тінь Остряниці. Розбивши поляків, він уклав вічний мир і поїхав молитися в Канів. Натуралістично описана страшна страта Остряниці, а на його ж очах – дружини і дитини поляками, що увірвались у храм. Тінь Наливайка промовляє: «За Сулою, под Дубнами / Крепко бились / Ляхи с нами», а потім натуралістично розповідає, як його живого спалили у Варшаві на повільному вогні. До кожної історичної постаті автор подає достовірні примітки з шанованих у 19 ст. історичних джерел. Подібні сюжетні колізії і ті самі історичні постаті зустрічаються у раніше створених Т. Шевченком поезії «Тарасова ніч»: «Кохаються невінчані, / Без попа ховають, / Запродана жидам віра, / В церкву не пускають! / Як та галич поле криє, / Ляхи уніяти, / Налітають – нема кому / Порадоньки дати. / Обізвася Наливайко – / Не стало кравчини! / Обізвась козак Павлюга, / ... /» та поеми «Гайдамаки», в якій виразно окреслено мотив наружи загарбників над національною пам'яттю українців про героїв визвольних рухів: «Згадайте праведних гетьманів: / де їх могили? Де лежить / Останок славного Богдана? / де Остряниця стоїть / хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема! / Живого й мертвого спалили». З'являється у сонмі героїв поеми «Богдан» і тінь бідної української дівчини – покритки польського пана, що занепав її немовля. Цей мотив на свій лад, реалістично переконаливіше розвине Шевченко у соціально-побутовій баладі «Русалка» (1846). У розділі 3 ч. 2 поеми «Богдан» зображено епізод викрадення Б. Хмельницьким у запрошеного ним на бенкет у Суботів наказного гетьмана І. Барабаша рескрипту польського короля на козацькі вольності. Між ними відбувається діалог-суперечка. Хмельницький обстоює визволення України, Барабаш виступає за мир з поляками. Упившись, кум Барабаш заснув: «И радость быстро озаряет / Хмельницкого угрюмое лицо. / Дыханье притаив, тихонько он снимает / У гетмана с руки гербовое кольцо!» (в авторській примітці зазначене джерело сюжету – літопис Г. Кониського, тобто, анонімна «История Русов»). Цей перстень Хмельницький привозить Барабашевій жінці, щоб дістати королівську грамоту: «На нем искусною резьбой / Изображен гетмана герб; / Кривая шашка, словно серп, / И на-крест ей положена / Была пернатая стрела». 25 грудня 1838 р. Т. Шевченко намалював олівцем «Козацький бенкет». За однією з 2 версій шевченкознавців, на ньому зображено Барабаша на бенкеті у Хмельницького.

Хоча листування між Гребінкою й Шевченком не виявлено, жодних згадок про Гребінку нема ні в щоденнику, ні в листуванні Шевченка, але їхня літературна спадщина свідчить, що вони глибоко шанували один одного до кінця життя і підтримували творчий діалог.

До 5 розділів роману «Чайковський» (1843) Є. Гребінка узяв епіграфи з поезії Т. Шевченка, зазначивши прізвище автора. Перевидаючи роман у 1848 р., Є. Гребінка зберіг Шевченкові рядки, знявши лише прізвище. Це був перший підцензурний перегук із поезією засланого Шевченка. У романі показано складні перипетії в історії кохання доньки Лубенського полковника Марини та поповича Олексія з Пирятини. Відчуваючи, що соціальна нерівність стоїть на заваді його особистому щастю, хлопець іде в Січ. Там стає військовим писарем. Коли здійснюється буря на Чорному морі, привселюдно сповідається у гріхах і добровільно зголошується бути принесеним в жертву розгніваній стихії заради порятунку запорозького братства: «...завяжите мне, братцы, глаза черною китайкою, привесьте к шее камень и бросайте в море. Я грешник: пусть я один погибну за все славное козацкое воинство. / ... / я ушел из дому, как вор, не простился с отцовскою могилою, бросил беспомощную старуху матушку...». Після цього буря вщухає. Про нього тоді склали пісню, що досі «живет в устах украинских кобзарей и бандуристов»: «На Чорному морі, на білому камені, / Ясенький сокіл жалібно квилить, проквіляє». Автор роману зауважує, що ця дума надрукована у виданні українських народних пісень 1834 р. М. Максимовича і подає її російський переклад. Українську «Думу про пирятинського поповича Олексія» Т. Шевченко включив до свого «Букваря Южнорусского», виданого ним 1861 р. у Петербурзі. Прізвище Чайковський герой здобуває на Січі. За те, що його наречена, шукаючи Олексія, потай проникла в Січ, обох засудили до страти. Щоб порятувати товариша, кошовий запорожців Зборовський пропонує охрестити засудженого козацьким прізвищем: у пам'яті про порятунок на чайках – Чайковським.

І. Франко зауважує, що роман «Чайковський» Є. Гребінки (один з кращих творів прозаїка), хоч і не досяг «висоти Гоголевої композиції», але «повість подавала деякі образки з життя лівобережного козацтва, більше 18, ніж кінця 17 віку, і в галицько-руським перекладі Климковича була улюбленою лектурою галицько-руської молодіжі 60–70-их років» (Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів. – Т.41. – С. 267).

Прозова спадщина Гребінки представлена повістями: «Кулик» (1840, опублікована в альманасі «Утренняя заря на 1841 год». – С.-Пб., 1841), у якій розповідається про долю кріпаків – жертв поміщицької сваволі, «Записки студента» (1837 р., почала друкуватися в 1838 р., повністю вийшла в «Отечественных записках», 1841.–Т.14), де відображені спогади автора про гімназійні роки, «Нежинский полковник Золотаренко» (1843), в якій висвітлюється історичний період у добі Б. Хмельницького після приєднання України до Росії, «Приключения синей ассигнации» (С.-Пб. Ведомости, 1847); романами «Чайковський», в якому висвітлюється доба Гетьманщини, взаємини гетьманців із Запорозьким кошем («Отечественные записки». –Т.27.–1843; –Т.28), «Доктор», що присвячений темі «маленької» людини в жорсткому суспільстві («Отечественные записки», т.33, 1844.–№3; №4); низкою фізіологічних нарисів: «Петербургская сторона», що написаний після знайомства з П. Кулішем, (Физиология Петербурга, 1845, ч.1), «Провинциал в Петербурге. Физиологические заметки» («Финский вестник». –Т.8, 1846), «Хвастун» («Финский вестник». –Т.13, 1847).

На прозовій спадщині Є. Гребінки позначився високий рівень викладання природознавства в

Ніжинській гімназії і мисливська спостережливість – знання повадок звірів і птахів. Паралельно до поведінки дичини на початку твору прозаїк-новатор зображує кульмінаційний момент долі головного героя багатьох оповідань збірки «*Рассказы пирятинца*» (1837) та повістей.

У 1847 р. Є. П. Гребінка відкрив у селі Рудці Лубенського повіту на Полтавщині училище для селянських дітей. З 1846 р. він починає видавати зібрання своїх прозових творів. До кінця 1848 р. вийшло 8 томів. Захворівши на сухоти, письменник помер у Петербурзі 15 грудня 1848 р. Тіло його перевезли в рідне Убіжище й поховали.

Т. Шевченко в цей час, відбуваючи заслання, зимував на острові Косаралі разом з іншими учасниками першої Аральської описової експедиції. Поет писав тут вірші, що увійшли до першої захалявної книжечки за 1848 рік.

«Від циклу «*Рассказы пирятинца*» у прозі Є. Гребінки і, водночас, в українській літературі, розпочинає свій розвиток психологічне письмо /.../ до окре-

мих оповідань та повістей циклу автор додав уточнення: «бувальщина», «народний переказ» тощо. І цими уточненнями, і заголовком циклу письменник прагнув підкреслити спорідненість своєї літературної праці з народними джерелами». Герой творів прозаїка-«романтика» «живе у світі, позбавленому гармонії; прагнучи до неї, він болісно реагує на свою неспіввідносність» зі світом. «І байки, і поезія, і прозова спадщина, як і епістолярій Є.Гребінки, виявляють у ньому виразну і глибоку творчу індивідуальність, яка, ідучи услід за покликом вимог віку, зосталась, проте, вірною високим моральним і етичним цінностям, – не переступивши їх у відношенні до людини/.../ й у відношенні до рідного народу» (Задорожна Л. Євген Гребінка». –К., 2000).

Величність духу знаного в Петербурзі Є.П. Гребінки виявилася у шані до Т. Шевченка – молодого поета-початківця, у сприянні на два роки молодшому талановитому землякові, якого сам наслідував уже на початку творчого шляху майбутнього Кобзаря, не соромлячись вказувати на це публічно.